

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

PREDGOVOR.

Dva poglavita uzroka potaknuše me, da sastavim ove crte o topografičnom položaju starih hrvatskih županija i njihovih gradova u Dalmaciji.

Prvi, što u stara vremena nije bila ustanovljena vrijednost latinskih slova za hrvatske riječi, te imena osoba, mjesta i gradova naši pisali od oka a pogotovo Grci, Latini i Talijani; po čem povjestna imena onih doba tako su pokvarena i preinačena, da se velikom mukom razabiru i pogadjaju. Primjer nam povelje i isprave naših kraljeva i dokaz bilježenje starih župa i gradova po Const. Porfirogenitu.

Drugi je posljedicom prvoga. Čitajući u Književniku god. 1864. II. 201. učenu razpravu zaslužnoga povjestničara Prof. Mesića, i razabirući muku onoga učenjaka, da označi mjesto grada Čačvine u Dalmaciji, koga su različiti pisaoци različito bilježili: Jazvine, Zazunia, Sazina, Chasuina, Čazin... i nemogući ga naći na zemljovidima i u zemljopisima; namjeri se u poljičkom Statutu na „Čazin dolac“ tugarske župe u Poljicima; pomisli da je tuta i grad Čazin-Čačvina, te označi to mjesto za tvrdjavu Čačvina.

Rekosmo tad: gdje je Bosna, gdje li ban? Nije li Čačvina preko istočnog krnja sinjskoga polja s lieve strane rieke Cetine? Isto se dogodilo za Constantina Porf. gradom Βελτζεν¹. Šafařík² nalazi ga kod Bjeline u Bukovici. Dr. Rački³ u Petrovu polju, a Prof. Klaić⁴ u Bilicah župe šibenskoga Varoša.

Da olakotimo dakle ikoliko trud učenih iztražitelja starinâ, koji nebi imali sgođe putovati po našim pustošima, pokušao sam pobilježiti mjesta i označiti položaje starih županija, i po njima starih gradina, kojih se uspomena još nije zamela.

¹ Documenta hist. chr. per. ant. ill. Dr. Fr. Rački pag. 400.

² Op. cit. pag. 413 n. 16.

³ Op. cit. pag. 413 n. 16 piše: Legi potest Beličin et Veličin.

⁴ Cf. Biočić, Bjelčić, in dornišiensis, Biljane in scardonensi, Velić in sinjensi districtu.

Poznato je, da su se ovim predmetom bavili do sada različiti naši učnjaci, kao: Šafařík, akademik Kukuljević (*Codex Diplomaticus*. Zagreb 1874), akademik Dr. Rački (*Monumenta historiae Chroaticae periodum antiquum illustrantia Zagraviae 1877.*) i više brojeva „Rada Jugoslavenske akademije“. Prof. Brašnić u „Radu“ i Izvještaju gimnazija u Vinkovcih 1878/9. Prof. V. Klaić u Opisu zemalja gdje obitavaju Hrvati. II. 1881. i Viestniku hrvat. arkeolog. društva god. 1881., te Akademik Prof. T. Smičiklas (*Poviest hrvatska*) i drugi.

Povjest nam kaže, da kada je hrvatski narod sa ledenoga sjevera sašao u južno podneblje uzduž obalâ jadranskoga mora, da je amo našao žitelje drugoga naroda, ostanke rimskih kolonija, koje su divlji Obri razrušili i razmetnuli, te se bijahu zaklonili u nekoliko utvrđenih gradova pri moru, kao Jaderi, Tragurium, Spalatum, Epidaurum, Decatheri i po zapadnijim otocima Rabu, Cresu i Osoru. (Rački *Monumenta* VII. 400.)

Hrvati, miroljubiv narod, nisu na starosjedioce navaljivali, koji su onda bili pod zaštitom grčkih cesara, nego jih na miru puštali u njihovim posjedima, a oni se nastanili po opustošenim mjestima gorskih predjela i morskih obala od Nina do Karina, od Biograda do Trogira i od Biača do Solina, te na ruševinama latinskih gradova *Corinia*, *Nonae*, *Bhandonae* i *Scardonae* podigli svoje gradove Nin, Karin, Biograd i Skradin, a Šibenik iznova sagradili; i na ruševinama *Siclis* podigli kraljsko selo Biač¹.

Blagim ponašanjem u prijateljskom susjedstvu Hrvati se približili latinskomu pučanstvu i lepo se s njim slagali, dok se malo a malo uredila jaka hrvatska država, i hrvatski kraljevi postali gospodarima Hrvatske i Dalmacije.

Kako je svim Slovjenskim pucima prirodan zadružni život, tako su i Hrvati živjeli u zadrugah plemenâ, rodstvâ² i krvi, te sačinjavali župe na način občina, i ove vladane bile od poglavica, plemenâ, rodová i krvi nazivom županâ. (Pov. hrvatska. Smičiklas I. 136.)

Kada su Hrvati S. Krst primili svršetkom VII. vieka³ i došli u tješnji dotjecaj sa okolnim svietom, onda su i oni, po izgledu zapadnoga svieta stali uređivati svoje občine ili župe i za iste imenovali svoje poglavice *Duces*, bane i župane. Do toga vremena županije nisu mogle imati označenih i zaokruženih medjaša; one su se smanjivale ili povećavale, kako bi koji rod ili pleme od stare se župe odružio, ili se s drugim rodom sastao; kako bi koji ban ili župan dobivao, ili prisvajao vlast nad drugim rodovima i plemenima.

¹ Rački. Op. cit. p. 5. „Biachi villa proppe Salonam“ (852) p. 15 „ili ecclesia s. Marthae martyris“ (892).

² Dr. Rački. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća u Radu Jugosl. Akad. knj. LXX, LXXIX, XCI, XCIX, CV, CXV, CXVI.

³ Dr. F. Rački. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća u Radu Jug. Ak.

Koliko je svega bilo ovih županija, to je danas teško, pa i nemoguće znati, kao što i koji li je koje županije obseg i pravi medjaš bio. Neke nam grčki pisaozi zabilježiše, a neke doznajemo iz povelja i darovnica naših kraljeva, koje su dielili u prisutstvu župana raznih županija.

Constantin Porfirogenit bilježi jedanajst¹ na južnom kraju hrvatske države: 1. *Chlebiana* — Livanjska, 2. *Tzentzena* — Cetinska, 3. *Emota* — Imotska, 4. *Pleba* — Plivska, 5. *Pezenia* — Psetska, 6. *Paratalassia* — morska ili primorska Dridska², 7. *Brebera* — Bribirska, 8. *Nona* — Ninska, 9. *Tnena* — Kninska, 10. *Sidraga* — Sidražka, 11. *Nina* — Sminska.

Još tri spominje pod banom na sjevernom kraju³: 1. *Cribosa* — Krbava, 2. *Litza* — Lička, 3. *Gutzeca* — Gadska. Napokon imenuje tri u neretvanskoj Paganiji⁴: 1. *Rostotza* — Rastočka, ili Rastok medju Vrgorcem i Ljubuškom, 2. *Mocrum* — Makarska, 3. *Dalen* — Duvanjska.

Iz kraljskih povelja i darovština doznajemo još za župe: 1. *Bucani et Bocachi*⁵ — Bočačka, 2. Bužanska, 3. *Clissa*⁶ — Kliška kod Spljeta, 4. *Sub alpibus* — Podgorja na podnožju Velebita uz more⁷, 5. *Luca*⁸ — Luka od vranskoga jezera do šibenskog mora, 6. *Zastobrinska*⁹? 7. *Vukovska* kod Vukovara, 8. Polica — *Poljička*¹⁰ izmedju rieke Cetine i Žrnovnice, 9. *Zagorska*¹¹ izmedju Klisa i Drniša.

Mi se nemislimo sa svim spomenutim županijama baviti, nego jedino s onima, koje su se nalazile u medjašim današnje Dalmacije, izmedju rieka Neretve, Cetine, Krke i Zrmanje do Velebita i samo uzgredno što spomenuti o ostalim u blizini. One smo većekrat pregazili i proučavali. Na otoke nemislimo zalaziti, jer neimadosmo sgode njih iztraživati. Ove županije imadoše svoje gradove, od kojih riedki danas postoje.

U hrvatskim županijama Const. Porf. samo spominje¹²: *Nona* — Nin, *Belogradun* — Biograd na moru, *Belitzin* — Bjeline u Bukovici¹³, *Scor-*

¹ Dr. F. Rački. Documenta pag. 400 et 413 ad n.

² Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po podpisanim županima na povelji kralja Stjepana II. (Docum. VII, str. 148—149), gdje je napose „Jacobi morstici“, napose „Osrina dridistici“. Još ima u Doc. VII, (str. 151) na izpravi istoga kralja od god. 1089 „Dragoslavi dridistici“.

³ Iv. Kukuljević Sakcinski. Codex diplomaticus I, pag. 86.

⁴ Kukuljević. Op. cit. Ibidem.

⁵ Doc. VII, str. 88 piše u noti: „Bužani in que iuppa terdius adducuntur castra Kosinj, Novi grad, Ostrovica, Perušić, Crnčić. Najstarija poviest Krčkoj itd. biskupiji str. 22—25. Bočaci in qua iuppa commemorantur tardius loca: Psivići, Botuci, Banjdvor, Buk, Srakovina etc. Crnčić ibid. pag. 26—30.

⁶ Cod. dipl. I, pag. 140, 210.

⁷ Cod. dipl. I, pag. 73.

⁸ Dr. F. Rački. Documenta VII, pag. 52, 54, 62, 73, 81, 82, 85, 487—8.

⁹ Dr. F. R. Doc. VII, str. 82, 85, 149. Dr. Rački nije kazao koja li je. Možda je to Stobrečka, oko Stobreča kod Spljeta.

¹⁰ Rački. Doc. VII, p. 82, 113, 149.

¹¹ Rački ibid. p. 132, 149.

¹² Rački. Doc. VII, str. 400.

¹³ To navadja na sp. mj. Dr. Rački po Šafariku, ali njegovo je mnjenje, da bi mogli biti Biočić, Bjelčić u drniškom, Biljane u skradinskom ili Velić u sinjskom kotaru.

Za te stare gradove razumijemo *Castra*, tvrđave, koje je narod tako zvao; dok otvorena mjesta i predgradja zvaše *Varošima*.

Ove stare gradine, koje narod danas zove obćim imenima: *Babin grad*, *Kuline* i *Starigrad* opisasmo, kako se danas i gdje nahode. Većina jih je opisana po vlastitom vidjenju na licu mjesta, jedan bio po kazivanju kanonika Bianchi u Zara Cristiana, ostali po Hercegovini po Skematizmu Ot. Bakule.

Kako današnji stanovnici većim dielom naseliše mjesta kašnje porenutih Turaka; kako su ovi bili najzadnji gospodari tih gradova, zato misle, da su to sve turski gradovi, te svaku razvalinu, kulu i gradinu obićno nazivlju *turskim kulinama*. S toga ti gradovi neodržaše svojih pravih prvašnjih imena, nego jih prozvaše po selu u komu se nahode, ili po plemenu koje je u blizini stanovalo.

Jesu li pak svi gradovi naznačeni i opisani, od Hrvatâ sagradjeni? Ne bi mogli utvrditi. To će s vremenom suditi strukovnjaci, po vrsti gradjevinâ.

Turci su imali svoje visoke kule tančice, oble ili četverokutne, kako se vide po Hercegovini i Bosni, osobito okolo Mostara i Livna, okolo Imotskoga i u Drnišu. I gradovi, koje su stanovito Hrvati zidali kao: Vrliku, Ključice, Bribir, Karin, Zvonigrad, Zelengrad, Zečevo i bezbrojni po kotaru prije Mletčana i Turaka. Svaki od ovih ima svoju oblu kulu, kao zadnji objeg i obranu u istom gradu.

Mletčani i Turci nadjoše ove gradove cjelokupne, neke kao suvišne zapustiše, a druge potrebite za obranu su popravljali i nadogradjivali, osobito po medjaših.

Povjest nam kaže, da su od najdavnijih doba Hrvati imali izmedju svojih plemena česta „Gradišta“, barem na jednoj četvornoj milji po jedno. Takova gradišta bila su za to, da se u njih sabere narod na obranu, a u mirno doba, da se u njima prinašaju žrtve bogovima. (Smičiklas. Pov. Hrv. I. 145.)

Na mjesta starih ovih gradišta, kašnje kad se je država uredila, nastashe tvrdi gradovi kraljski ili županijski, svojina gospodara velikih imanja, pa su oni s toga tako gusti na nekim mjestima i na pogled jedan drugomu, da bi se ljudi jaka glasa s jedne na drugu mogli tako dozivati. Oni su bili središta gospodskih sastanaka, točke, okolo kojih su se razvijale i svi poglaviti dogadjaji narodnoga pokreta.

Većina gradova naliči jedan drugomu i jednakim su slogom gradjeni: sitnim kamenom i slabim ukusom. Ali jih je bilo sagradjeno i redovitimi rukama učetvrtana kamenja i liepa sloga, kô što se još vidi na Bribiru i Nečvenu u Promini. Možda su ovi kašnje poljepšavani i ukusnije gradjeni. Obićno su gradjeni po vrh klisura po sredovječnom obićaju, kako bi se

s malo kojega kraja moglo k njima pristupati. Gdje takve sgode nije bilo, onda su na briegu ili udignutu humcu, kako jim je lašnja mogla biti obrana.

Oblik jim je različit po okolnostima i položaju tla. Neki su dugoljasti, drugi zaokruženi, a obično obla kula na najodignutijem mjestu. Ta je kula obično silno visoka na četiri i pet tavana posvodjenih sedrom i kamenom. Samo su jim pri vrhu mala četiri prozorčića, na svakoj strani svieta po jedan. — Kninski grad je najdublji, imati će do 300 met duljine, a jedva 50 širine. Drugi gradovi na vrh obla humca zaokruženi su sa premjerom od 40 m. itd U riedkim su kuće stojale kao u Karinu. Stanovnici su obično stanovali u predgradju, kano u Klisu i okolo drugih starih gradina.

Visoke su takodjer kuće i gospodske dvorane. Kuće su na dva i tri tavana. Visoka ograda zaokruživala je cio grad, a na njoj su bila vrata na sgodnijemu pristupu. Biti će naznačeni oni, koji se još cjelokupi uzdrže.

(Nastavit će se.)

